

Miljonprogrammet baklänges

Text: Anders Johansson

I Sverige hotas många småorter av utflyttning. I Tyskland har problematiken nått gigantiska proportioner, och landets östra del står inför ännu ett dramatiskt skede då 1 miljon bostäder står tomma. Detta har utlöst en febril aktivitet kring vad som kallas »krympande städer«. Anders Johansson har gjort ett besök och rapporterar om situationen.

Many small communities in Sweden are threatened with depopulation. In Germany these problems have attained gigantic proportions, and the eastern part of the country is approaching another dramatic phase in its history, with a million homes untenanted. This has triggered a flurry of activity concerning what are termed “shrinking cities”. Anders Johansson reports here on the situation.

Den som våren 2001 åkte genom Hofors möttes av en skrämmande syn, en stad som tycktes ha drabbats av en katastrof. Ingen människa syntes till, alla fönsteröppningar gapade tomma, spår av vandalism kunde märkas. Detta var det kommunägda området längs Kaserngatan vid stadens infart, som gradvis lämnats av sina hyresgäster och nu stod inför rivning. Hofors hade tagit beslutet bland annat mot bakgrund av att kommunens befolkning på tio år minskat med 11%. De kvarvarande hyresgästerna erbjöds bostad i andra områden innan nedmonteringen började.

Fallet Hofors är inte unikt i Sverige. I 55% av Sveriges kommuner har befolkningen minskat sedan 1990. Även om problemen har minskat drastiskt sedan 2001 då 70% uppgav ett problematiskt bostadsöverskott, tror idag cirka 50 kommuner att de behöver riva bostäder det närmaste året.

Städer på tillbakagång är givetvis inte ett specifikt svenskt fenomen. I Tyskland myntades i början av 2000-talet begreppet ”krympande städer”. Detta tema är för närvarande brännhett, och det arrangeras regelbundet utställningar, konferenser och tävlingar. Det ställs även enorma offentliga ekonomiska resurser till förfogande. Situationen i Tyskland har speciella förtecken, och är betydligt mer akut än i Sverige. I östra Tyskland har befolkningen sedan 1990 minskat med 1,9 miljoner invånare. Arbetslösheten överstiger 18%, men det är inte de arbetslösa som migrerar till västra Tyskland, utan de unga och de utbildade. Detta leder naturligtvis till en fördjupad social och ekonomisk tillbakagång, då ingen kvalificerad arbetskraft kan locka investerare. Arbetsstillfällena inom industrin har minskat drastiskt efter marknadsekonomins inträde, och man står inför en svår övergång till tjänstesamhälle.

Stora investeringar har tidigare gjorts på grund av den låga standarden i många flerfamiljshus. Statliga subventioner har lett till att över 800 000 bostäder uppfördes de senaste åren. Samtidigt har hushållen blivit mindre i storlek. Dessa faktorer ger sammanräknade ett netto på 1 miljon bostäder i östra Tyskland, alltså ett bestånd som motsvarar det svenska miljonprogrammets. Fast denna gång är det ett överskott på 1 miljon bostäder som på ett eller annat sätt måste åtgärdas. Kostnaderna är heller inte obetydliga. Det stora statliga åtgärdsprogrammet, *Stadtumbau Ost*, skall fram till år 2010 spendera 2,7 miljarder euro på att riva 350 000 bostäder, huvudsakligen byggda under DDR-tiden, och med kvarstående skuldbörda. Programmet har följaktligen kritiserats för att endast nagga problemet i kanten. När programmet är slutfört finns kanske fler tomma bostäder än när det sattes igång.

Om dagens problematik med krympande städer koncentrerar sig kring områdena i det forna DDR, så har andra delar av Tyskland redan gått igenom liknande förändringar, framför allt i Ruhr-området. Efter en serie mer traditionella utvecklingsstrategier, som till exempel en stor satsning på universitet i området, hade Ruhr fortfarande inte visat tecken på ekonomisk återhämtning. Då initierades ett mer experimentellt förfarande genom byggnadsmässan IBA, *Internationale Bauausstellung*, som är ständigt återkommande i Tyskland. IBA utvecklade mellan åren 1989 och 1999 *Emscher Park* i norra

Föregående uppslag. Ett av de många bostadshus som rivs i Halle-Neustadt. Hus rivs över hela området, som därigenom glesas ut.

Foto Anders Johansson

»Tysklands omfattande problem har närt en stark kunskapsutveckling. Tyskland har helt enkelt blivit expert på krympande städer.«

Ruhrområdet. Denna innefattade 120 projekt, med en investeringssumma på 2 miljarder euro.

Under dessa år växte en serie spektakulära projekt fram, som framför allt behandlade områdets industriarv. Idag tornar en mängd renoverade stålverk upp sig mot natthimlen, upplysta av färgat ljus. Ett av de bästa och mest omtalade projekten är Duisburg Nord, en landskaps-park i industrimiljö ritad av kontoret Latz und Partner. Europas största gasklocka är idag en evenemangsscen. Man kan ta en hiss de 117 metrarna upp och beundra utsikten över Rhens slättland och staden Oberhausen. Vid staden ligger det nyöppnade och jättelika köpcentret CentrO, som blivit en stor succé, och i Oberhausens stadskärna ligger affärerna övergivna.

Trots det är Emscher Park en lyckad satsning. Projektet har lett till att man förändrat den lokala attityden gentemot regionens industribakgrund. Även externt har bilden av Ruhr förändrats. Det hyllas som ett föregångsprojekt och som modell för upprustning av post-industriella områden.

I östra Tyskland befinner sig problematiken i ett tidigare skede, och vi kan ta Halle som exempel. Staden har 240 000 invånare, och är uppdelad i det gamla Halle med medeltida anor, och den moderna staden Halle-Neustadt som anlades 1964. Halle-Neustadt hade som mest 105 000 invånare, uteslutande i prefabhus, det som på tyska kallas *Plattenbauten*. När man far genom staden längs huvudboulevarderna ser man i alla riktningar en oändlig serie bostadshus.

I centrum ligger en pendeltågsstation som förde alla arbetare till verket i Schkopau. Halle-Neustadt fungerade som en bruksort, och byggdes för att försörja de gigantiska kemiska industrierna Buna och Leuna med arbetskraft, efter att det beslutats att DDR skulle vara centrum för plastproduktion inom Warszawapakten. Buna i Schkopau är fyra kvadratkilometer industribyggnader prydligt ordnade i rutnätsmönster. År 1989 arbetade här upp emot 30 000 personer, idag endast 2 300.

Av husen i Halle-Neustadt är några renoverade, några slitna och sparsamt befolkade, och i några gapar fönstren tomma efter bortslitna karmar. Här väntar rivning. I området bor nu 55 000 människor. I det gamla centrumområdet är intensiteten låg, och man säljer utpräglade bilighetsvaror. Av de fem höghus som markerar Neustadts

mitt står fyra sedan länge tomma i väntan på ett okänt öde. Samtidigt byggs det. Förutom bostadsrenoveringarna en ny stor shoppinganläggning och en välkommen spårvagnslinje in till gamla Halle. Befolkningen tycks leva i glappet mellan desperation och förhoppning.

Tysklands omfattande problem har närt en stark kunskapsutveckling. Tyskland har helt enkelt blivit expert på krympande städer. Det finns en betydande forskning på området, där det ordnas internationella konferenser, kunskapsbanker växer fram och nya analysmetoder och utvecklingsstrategier tas fram. Mycket av forskningen är kopplad till de statliga åtgärdsprogrammen, till exempel *Stadtumbau Ost*. Det betyder att den hela tiden debatteras, och i många fall är praktiskt förankrad och resultat-inriktad. Forskningsprogrammen är också tydligt kopplade till kommunal verksamhet, och detta har tagit sig uttryck i ett antal ministeriellt initierade idéävlingar och stadsutvecklingsprojekt.

Ett av dessa förslag är en utredning för Halle-Neustadt som arkitektkontoret Raumlabor Berlin gjort på uppdrag av staden Halle. Efter ett analyskede, där man bland annat öppnade ett medborgarkontor i området, har kontoret kommit fram till att den storskaliga byggnadsmassan bör avgränsas i tydliga delar. Dessa skall tillåtas utveckla sina egna karaktärer i fråga om byggnadstyper, utemiljöer och kulturytringar. På så sätt får man ett pussel med 82 bitar, som alla kan anta sin egen identitet. Man menar att en sådan kontrastriktadom är nödvändig för att höja attraktiviteten i området.

Institutet för regional utveckling och strukturell planering i Erkner, IRS, är en organisation som sprider kunskap om stadskrympning, och håller en kontinuerligt uppdaterad databank med forskning, evenemang och projekt. Forskarna Thilo Lang och Eric Tenz på IRS har myntat begreppet *Lean City*, den "slanka staden", som ett svar på problematiken, och som utgår från stadens egna förutsättningar. *Lean City* bygger inte på en strävan efter tillväxt, utan på förmågan att vända en nedgång till något positivt, till exempel genom att utnyttja tillgången på billiga lokaler, och faktumet att en kris även leder till utveckling, till exempel nya typer av samarbeten. Även om *Lean City* skisserar en generell policy där inga konkreta åtgärder föreslås, så har den

"slanka staden" blivit något av en paroll i stadsutvecklingsdiskussionen.

Vilka konkreta exempel på positiva förändringar finns då att se i östra Tyskland? Dem jag frågar svävar märkligt på målet. Samtidigt förväntas svaret vara inom arkitekturfältet. Men man måste fråga sig om det är i konventionella byggnadsprojekt man skall söka lösningen på alla dessa problem. Om arkitekten per automatik söker byggda projekt som svar på alla frågor blir det en chock att befinna sig i ett problematiskt urbant sammanhang där det minst av allt behövs ännu ett hus. Hur skall arkitekten då formulera sin roll?

Antingen måste man se arkitekturen i ett annat perspektiv, och kritisera dess orsaker och syften. Kanske måste man överge estetiken, eller radikalt utveckla sin syn på den. Kanske är det mänskligt liv, som ändå förväntas existera i miljön, som är det viktiga, och uppgiften följaktligen att understödja och orkestrera detta liv. Eller så erbjuder byggande trots allt en lösning. De miljöer som rustas upp fungerar bättre socialt och ekonomiskt, och bidrar starkt till en förhöjd självbild hos befolkningen. Man kan fråga sig om man ändå inte kan bygga sig bort från den negativa spiral som utgår från ett överskott av lägenheter. De olika projekt som är under utförande tar sig an denna frågeställning på olika sätt.

Ett projekt som för närvarande färdigställs är IBA *Fürst-Pückler-Land*, i södra delen av delstaten Brandenburg. Detta IBA har tydligt inspirerats av utställningen i Ruhr, med landskapet i fokus. Mellan industrimonument och landskapsparke har några renodlade husprojekt tagit sig in. Ett av få exempel där man på ett innovativt sätt tar sig an en upprustning av prefabhus står kontoret Zimmermann + Partner för. I staden Cottbus har man rivit i ett område med *Plattenbauten*, men tagit tillvara byggelementen för att bygga upp ett slags stadsvillor i tre våningar. Huskropparna har tydligt hämtat sin struktur och artikulation från prefabområdet, samtidigt som de för in en annan byggnadstyp. Detta exempel tjänar som förebild för hur man kan utveckla ett område inom dess eget ideom.

Ännu ett IBA, kallat *Stadtumbau 2010*, tar form i grann-delstaten Sachsen-Anhalt. Utställningen skall vara fullbordad år 2010, och planeringen är i full gång. Temat här är stadsförnyelse, och för närvarande deltar 15 städer. Är

Halle-Neustadt byggdes för 105 000 invånare, och är en mycket monoton miljö. Ett nytt förslag delar upp området i 82 karaktärsskapande delar. Arkitekt Raumlabor Berlin.

Konvertering av prefabhus till stadsvillor i staden Cottbus. Stadsvillorna har placerats i fotavtrycket på det nedmonterade prefabhuset. Arkitekt Zimmermann + Partner.

detta då ytterligare en byggnadsmässa som är kopierad efter den framgångsrika Emscher Park i Ruhr? Regina Sonnabend, koordinator för utställningen, och forskare på institutet Bauhaus Dessau, menar att båda projekten förvisso behandlar post-industriella miljöer, men att det annars finns stora olikheter. Emscher Park hade gott om pengar, och fokuserade på evenemang snarare än projekt för vardagen. Detta är ett fall av den i Tyskland ofta kritiserade "evenemangskulturen".

I Stadtumbau 2010 har man insett att man behöver en spännvidd av projekt vad gäller skala, målgrupp, verkansområde, styrning och finansiering. Dessa projekt behöver dock koordineras för att nå avsedda mål. Här pratar man om planeringsstrategier, och det är främst genom att se projekten i konstellationer som dessa strategier kan förverkligas. Varje deltagande stad har sitt eget tema, kopplat till en grundläggande lokal frågeställning. I Halle för man fram frågan om relationen mellan det gamla Halle och Halle-Neustadt. I Wolfen och Bitterfeld, som är mindre orter i ett distrikt präglad av brunkolsutvinning, talar man om att utveckla en polycentricitet i regionen. Varje stadstema har fått en enkel ikon som tillsammans med en text beskriver förhållandet. Detta utgör programmet. De projekt som kan inordnas i ikonerna är också projekt som passar in i IBA. På det sättet kan man få en mångfald av olika projekt som alla strävar mot samma mål. På det hela taget uppvisar Stadtumbau 2010 ett lika spännande som självklart sätt att arbeta med projektstyrning, och som uppmuntrar till individuell kreativitet och samtidigt strävan mot ett gemensamt mål.

Det som främst placerat temat krympande städer i ett allmänt medvetande är den dokumentära utställningen *Schrumpfende Städte*, som under hösten visades i Berlin och fyllde konsthallen KW:s hela utrymme om fem våningsplan. Utställningen presenterade fyra olika distrikt med krympningsproblematik; Detroit, Manchester/Liverpool, Ivanovo i Ryssland och Leipzig/Halle. Man valde fyra helt skilda områden för att visa att fenomenet är internationellt och att det har olika förutsättningar. Dessa har man för Detroit, Manchester/Liverpool och Ivanovo sammanfattat som suburbanisering, avindustrialisering respektive post-socialistisk omstrukturering. Och det är alla tre av dessa fenomen som man hävdar

»för att detta skall kunna omsättas i Sverige måste man inte invänta statliga åtgärdsprogram. Det är möjligt att direkt starta många små projekt, som får tillfälle att växa över åren«

gemensamt betingar Leipzigs och Halles situation. På detta sätt kan alla de olika städerna bidra till förståelsen av ett specifikt tyskt förhållande.

Ett annat genomfört projekt som rönt stor uppmärksamhet är Hotel Neustadt, som slog upp portarna under sommaren 2003. Hotel Neustadt var både ett temporärt kulturhus och ett hotell, som drevs av teatergruppen Thalia Theater Halle. I ett av de fem höghusen i centrala Neustadt, som tidigare fungerat som studentbostäder och nu stod tomt, inrättades ett hotell med 92 rum. Ungdomar från staden var med och byggde inredningen, där varje rum fick ett fantasirikt tema, som farmorsrummet, Britneyrummet, och rå-betongrummet.

Till detta kom en serie med aktiviteter. I den närbelägna pendeltågsstationen, numera glest befolkad, inrättades en slags turistbyrå som erbjöd bland annat café, guide turer och praktiska seminarier riktade till ungdomar. Kronan på verket var det som kallades "Hotel Neustadt Show", ett kontinuerligt flöde av uppträdanden, evenemang och konstnärliga installationer.

Vad som var lyckat med Hotel Neustadt är att det utgick ifrån befintliga strukturer, och gav dem liv i ny tappning. Festivalarrangörerna insåg att kraften att förändra ett område som detta måste komma inifrån, och att ett socialt engagemang är grunden till kulturell utveckling. Men man har också lyckats få folk att komma till Halle. Elke Knöb från arkitektkontoret Peanutz, som deltog med ett projekt där invånarnas balkonger modifierades, anser att man vänt strömmen av människor, som annars alltid åkte från Neustadt till gamla Halle. Att det kommer besökare och ser Neustadt, kanske för första gången, får också lokalbefolkningen att själva se sin stad med nya ögon. Det, menar Knöb, är den största framgången med projektet.

Är då ett socialt engagemang framtiden för städer som Halle, där projekt inte skapas för att ge invånarna någonting och därmed inte heller för att lösa ett förutbestämt problem, utan där projekt går ut på att engagera människor, få dem att samverka och åstadkomma något som kanske inte är helt förutsebart, men som innebär social utveckling? Förvisso, om man kan uppfylla de krav som då ställs på precision i programformulering, och funktionell koordination av deltagande grupperingar. Samtidigt kan man inte undvika storskaliga ekonomiska och politis-

ka insatser. Den direktitet som dessa ger torde vara nödvändig för att rädda situationen i Tyskland. Det är helt enkelt så att om förslumningen tillåts fortsätta kommer det i längden att skapas en ohållbar social situation, i ett område som redan har latent sprängkraft i en mycket hög arbetslöshet.

Hur är det då i Sverige? Låt oss återvända till Hofors för ett ögonblick. Det som möter besökaren idag, på platsen där husen vid Kaserngatan stod, är en grönskande park. Man har anlagt gräsmattor, gångvägar, belysning och soffor. Och nog ger staden ett betydligt stabilare intryck än tidigare, både för besökaren och den bofasta. Stadsplanering är inte lösningen på alla problem, där ekonomisk tillbakagång och arbetslöshet kan bero på faktorer långt ifrån själva orten. Men vår miljö påverkar oss på ett direkt och djupt sätt. För att kunna tro på oss själva och en framtid måste vi ha en miljö att trivas i. Då kan det ingå att snygga till delar av staden. Men vi måste också planera för kreativitet, stimulans och ekonomisk tillväxt, och detta ställer delvis andra krav på miljön.

Har då Sverige något att lära av Tyskland? Vad vi kan ta till oss är den målmedvetenhet som programmen drivs med, och som tillåts fortsätta under årtal innan de anses ha nått önskvärdt resultat. Vi kan ta till oss att många helt olika slags projekt samlas upp i en kollektiv ram, som i sin tur kan generera ytterligare åtgärder. Man mobiliserar en enorm kunskapsutveckling, där universitet och forskningsinstitut på ett direkt sätt samverkar med ministerier och näringslivet. Man vågar prova nya tillvägagångssätt både för analys och utförande. Som Regina Sonnabend säger, det gäller att ta fram "mjuka" strategier för kommunal utveckling och stabilisering, och detta innefattar innovationer inom olika områden, för politiska riktlinjer, i planeringsmetoder, management och koalitionsskapande.

Men för att detta skall kunna omsättas i Sverige måste man inte invänta statliga åtgärdsprogram. Det är möjligt att direkt starta många små projekt, som får tillfälle att växa över åren, och placera sig i större sammanhang. För även vi i Sverige har ett kapital, vad gäller fonderade medel, organisationer och verksamhet som kanske ännu inte fått visa sitt bästa. Detta måste vi sätta i rörelse.

ANDERS JOHANSSON

Fil dr och arkitekt med egen verksamhet Testbedstudio Arkitekter.